

קוים למתודולוגיה של חקר העתונות

מנוחה גלבו

— "השדה" למשל ועוד); עתונות המכוונת מראש לחלק מן הציבור (עתונות דתית, כמו "יתד נאמן" למשל, עתונות קיבוצית — "מבפנים" למשל, עתונות לילדים ולנוער ועוד); עתונות מקומית (המקומונים השונים כמו "העיר", "כל העיר" ועוד) ובהגדרה רחבה יותר אף כל אותן תופעות שהן על גבול העתונות כמו עתונות צהובה, עתונות פורנוגרפית וכו'.

חקר העתונות אינו מקצוע חדש. הוא קיים בעולם, במתודולוגיות שונות, כבר שנים רבות. גם בארץ קיימות התפתחויות מחקריות חשובות בתחום זה, ביניהן מונוגרפיות על עתונים בודדים ואף חקר שאלת המתודולוגיה עצמה בהקשר לעתונות הרלוואנטיות בכללה או בחלקה.

הגדרות ספציפיות

הדרך ההיסטוריוגרפית של חקר העתונות משמעה חקר ורישום כל עתון וכתב עת, בהתייחס לפרמטרים שונים. כך למשל — סדר יציאתו לאור, ציון תכיפותו, זמן ומקום ההוצאה, העורכים, המגמה המוצהרת, תיאור כללי, ציון מאמרים נבחרים בעלי ערך וחשיבות שנתפרסמו בו, משתתפים חשובים וכן רעיונות בעלי חשיבות הן לתקופתם והן לתקופות אחרות.

מעלתה העיקרית של דרך זו בכך, שהיא מוסרת ראייה שלמה ומלאה של העתונים וכתבי העת על סוגיהם ומגמותיהם. רשימות ותיאורים כאלה חשובים גם כבסיס למחקר נוסף. עם זאת, תחום רחב זה של עתונות כולל תקופונים, השונים זה מזה בסוגיהם, במגמותיהם, בהדגשותיהם ואף בקהל הקוראים המשוער שהעורכים רואים לפניהם ומכוונים דבריהם על פיו. מבחינה זו, עשויה השיטה ההיסטוריוסופית להציג תמונה כללית מדי, שאיננה משקפת גוונים אלה.

שיטה זו אף מצריכה הגדרה רחבה ביותר של העתונות, כדי לכלול את כל היצירה הפריודית. היא עשויה להתאים לבדיקת כמות מסוימת, לא גדולה, של עתונים וכתבי עת, כך שניתן יהיה לראות כל פריט ברקעו הכללי ואת ההתפתחויות ההיסטוריות לאורך זמן. עם זאת, הגדרה רחבה כזו היא בדרך כלל חסרת ייחוד, ואינה מספיקה תמיד בכדי לאפיין את עיקרי התופעה. הגדרה רחבה כזו מכניסה לקטגוריות העתונות כתבי עת שונים, שבהגדרה עניינית ומצומצמת לא היו נכללים בה, אך הם דרושים לשם הצגת התמונה הכללית, הרחבה, על שוליה.

עם התפתחותם של כלי התקשורת, לרבות העתונות הכתובה, ועם התרבותם של העתונים השונים למיניהם — דומה שיש ללכת בדרך מתודית, המעמידה הגדרות ספציפיות יותר, ולחלק את התופעה לסוגיה על פי הגדרות אלה. לשון אחר, דרוש מיון קטגוריאל שיתמודד עם השפע העתונאי של תקופתנו. קטגוריה כללית אפשרית, היא קטגוריה של תכיפות ההופעה: יומונים, שבועונים, רבעונים ושנתונים. יש לחפש גם קטגוריות נוספות. בתוך כל קטגוריה יש לחקור על פי קטגוריות משנה, כמו למשל מגמות העתונים: עתונות שמגמתה אינפורמציה בתחומים מדיניים וחברתיים, כמו "הארץ", "דבר", "על המשמר", "הצופה" ועוד. יש גם שבועונים וירחונים בעלי אותה מגמה, כמו "אשנב", "בטרם" משנות הארבעים, "כותרת ראשית", "פוליטיקה" ועוד. בימינו מצויה גם,

המכון לחקר העתונות היהודית הוא מוסד־בהקמה במסגרת אוניברסיטת תל אביב. החל מצעדיו הראשונים נתעוררה השאלה: באיזו דרך יש "לתקוף" את תולדות העתונות. ד"ר מנוחה גלבו מנסה להציג כמה תשובות לשאלה זו.

העתונות נוגעת בתחומים הרבה — אינפורמציה פשוטה, פובליציסטיקה מעולה ואף תחומי אמנות ומדע. עקב כך, חקר העתונות הוא נושא מורכב, וניתן להציג מספר דרכים אפשריות בבניית המתודולוגיה שלו. שימוש בדרכים אלה נעשה הן בארץ והן בעולם.

הדרך האחת, היא חקר העתונות על פי תופעות מוגדרות, ספציפיות:

- א. חקר פרטני של תופעות עתונאיות ראשוניות, שהן לעתים יוצאות דופן ובדרך כלל מעניינות כשלעצמן ואף עשויות להאיר נקודות בהתפתחות העתונאות לתחומיה השונים.
- ב. עבודות מונוגרפיות, המתמקדות בעתונים בודדים. כדוגמה לכך ניתן להציג את המונוגרפיה של גדליה אלקושי, העוסקת בעתונים העבריים שיצאו בליטא, ואת המונוגרפיה של יהודה סלוצקי, העוסקת בעתונות היהודית בשפה הרוסית.
- ג. העמדת מפתחות לעתונים. לעתונות היומית אין כמעט מפתחות. במידה שיש, הם מתמקדים בדרך כלל בנושאים מסוימים בעתון. כך למשל, עוסקת יד בן צבי בהכנת מפתח לנושאי ארץ ישראל בעתונות הירושלמית של המאה שעברה (עתונים כמו "הלבנון", "חבצלת" ועוד). דוגמה נוספת היא המפתח שערך ג. קרסל ל"הפעל הצעיר".

דרך חקר זו יש לה יתרונות וחסרונות כאחד, ונרון בהם בהמשך. דרך אחרת היא הדרך הביבליוגרפית-היסטוריוגרפית. כלומר, רישום כל פריט ופריט, כל עתון וכתב עת, על פי הגדרה רחבה של המושג "עתונות". דרך זו מקיפה יותר ועשויה למסור תמונה רחבה, המציגה פרמטרים שונים והשתלבותם, אך גם לה לא רק יתרונות אלא גם חסרונות. גם כאלה נדון בהמשך. עקב הקפיותה היא דורשת גם מיון סוגי קטגוריאל של העתונות, על פי מגמותיה ותדירות הופעתה: עתונות יומית, אינפורמטיבית ומדינית בעיקרה; שבועונים, רבעונים ושנתונים; עתונות ספרותית (המופיעה בדרך כלל במתכונת ירחון); שבועונים מדיניים; עתונות מקצועיות ומדעיות (כמו עתוני מורים — "הד החינוך" למשל; עתונים כלכליים — "רבעון לכלכלה" למשל; עתונים חקלאיים

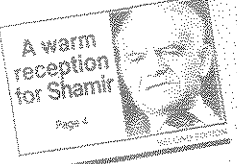
איך למיין את שפע העיתונות?

הענין
הענין
הענין

בדהשבווע
מס' טו' עמ"פ ע"ר
(כ"א אבס"ו טו' 4 בעמ"פ עמ"פ ע"ר באחד העמ"פ)

תנועה
מבט

THE JERUSALEM
POST

Soviet
Barley

הענין
לדו"שבווע

הכחה על
סוכרמיקרו חודש
בכנס משחמשים של

עלוד

PROFESSIONAL
PHOTOGRAPHERS
OF ISRAEL

אונשטין

העיר
מל ק 2

הבטחה מואזנת במה נאמרה היא מוצעת ליום אחד
פח נשע בארץ ישראל, כלשם חזן בישראל, עמנו חזן
עמנו אילן עמנו קינן עמנו עמנו, הביאו איתם
עמנו עמנו עמנו, עמנו עמנו עמנו, עמנו עמנו עמנו
הביאו איתם את חזון ה
(חזן מוצר, עמנו 75-79)

יהים

ברוב עזרא סדן
הימין יקח
אם השב

סכני ואולי

ISRAELI
Democracy

מזל וברכה
מבוקי מידע מעולם היהלומים והבני הרתן

הענין

על חזון

שהביא גם לשינוי בעתונות. באמריקה, התחילה העתונות העברית (יזמונים ותקופונים) להופיע ברבע האחרון של המאה התשע עשרה, כתוצאה של הגירת היהודים לשם. כיום נותר שם שבועון עברי אחד כלבד, "הדואר".

המאסף

שנת

התקפה

מחבר: עקיב יזרעל, סופר

הלכנון

האלבאנון HALBANON

האלבאנון הוא שם של עיר בצפון לבנון. העיר נבנתה על ידי המלך סלימן השני, סולטן האימפריה העות'מאנית, בשנת 1720. העיר נהרסה במלחמת העולם הראשונה, ובשנת 1942 הוקמה מחדש. האוכלוסיה הערבית בעיר היא בעלת ברית עם האוכלוסיה הנוצרית.

האלבאנון היא עיר בצפון לבנון. העיר נבנתה על ידי המלך סלימן השני, סולטן האימפריה העות'מאנית, בשנת 1720. העיר נהרסה במלחמת העולם הראשונה, ובשנת 1942 הוקמה מחדש. האוכלוסיה הערבית בעיר היא בעלת ברית עם האוכלוסיה הנוצרית.

שנה ראשונה

ירושלם ליריחם אל הכרוב לנורה

הכבצלת

WABAZULAT

מכתב עתי

הדואר

מסדה צופים

ללא ספק, עתונות בעלת מגמה מקצועית. כך למשל "הד החינוך", "המהנדס", "הרפואה" ועוד. מתוך השבועונים, הירחונים והרבעונים, הנפוצים ביותר הם כתבי העת הספרותיים מצד אחד וכתבי העת הכלכליים מצד שני.

בעתונות זו (הספציפית, אם ניתן להגדירה כך) מצויות דיסציפלינות מדעיות ואחרות שונות זו מזו, המצריכות שאלות מתודולוגיות שונות. שאלות בתחום מדע המדינה, ההיסטוריה והפוליטיקה שונות מאלה העולות בהקשר לחקר עתונות ספורט, עתונות בידור ועתונות אחרת. מצד שני, רב התחומיות של כתבי העת גם היא מעלה בעיה בתחום המיון הקטגוריאלי. העתונות היומית כוללת מדורים שונים. חלקם מופיעים מדי יום או מספר פעמים בשבוע (כמו בורסה וספורט) וחלקם מדורים שבועיים (כמו ספרות, חינוך, מדע ורפואה). ניתן לטעון, כי מורכבות זו מצריכה ראייה של העתונות כרוב מערכת.

התמעטות המטען האידיאולוגי

מן הראוי לעסוק בחקר העתונות על פי שני חתכים: האחד, חתך רוחב. זהו חתך סינכרוני של כל התופעות הקרויות עתונות לסוגיהן, כולל קרויונים מיוחדים ושל היחסים שבין העתונות למקצועות המשיקים לה (כמו מדע המדינה, כלכלה, ספרות, תרבות, ספורט ועוד). החתך השני הוא חתך דיאכרוני, הדן באותם הבטים, בתוספת מעמד ההשתנות או ההתפתחות. הכוונה לשינויים בנורמות למסירת אינפורמציה או "זכות האזרח לדעת", להשוואות היסטוריות של מדורי בורסה וכלכלה ועוד. תופעה מעניינת של השתנות היא העובדה, כי מצד אחד מתמעט המטען האידיאולוגי של העתונות¹ (תופעה הקיימת גם בעולם) ומצד שני מתרחבים המדורים האישיים או האנדקטואליים, שהיו פעם נחלת העתונות המכובדת פחות וחדרו כיום לעתונות המקובלת.

ניתן גם לבצע השוואות, בנושא מסוים, בין עתונות של מדינות שונות. כך למשל ניתן לבדוק את מעמד מסירת האינפורמציה וההתייחסות הפוליטית בעתונות הישראלית מול העתונות האנגלית, או את מעמד ההערכות המדיניות בעתונות הישראלית ובעתונות האמריקאית. נושא מחקר מעניין אחר, הוא בדיקת היחס להיטלר בשלהי שנות השלושים בעתונות האמריקאית (שהיתה בעיקרה אוהדת), מול היחס שהתבטא בעתונות האנגלית (כאשר באותה תקופה קרובה היתה אנגליה להכרזת מלחמה) ובעתונות היהודית בארץ ישראל. כל אלה הן רק דוגמאות להבטים האפשריים, אותם ניתן לבחון בחינה סינכרונית ודיאכרונית.

מצב סוציולוגי חדש

עד שנות העשרים של המאה שלנו ובוודאי במאה התשע עשרה, יצאה לאור עתונות עברית בעיקר באירופה. שם החלה להופיע עתונות עברית בסדירות ובקביעות עוד בסוף המאה השמונה עשרה ("המאסף" בתקמ"ד/1793), בעוד שבארץ ישראל, בירושלים, החלה העתונות העברית רק בשנות הששים של המאה התשע עשרה ("הלכנון", תרכ"ג/1863; "הכבצלת", תרכ"ג/1863). מאוחר יותר, באמצע שנות העשרים של המאה העשרים, עברה העתונות העברית ברובה מירושלים לחל אביב. זוהי, ללא ספק, תוצאה של מצב סוציולוגי חדש בארץ,

עתונים עבריים מתקופות שונות - מסוף המאה ה"ח ועד לשנות הארבעים של המאה שלנו

עתון שהיו לו שתי דיעות

ובשילוב אמצעים גרפיים שונים (תמונות, צבע וכדו'). נקודת ראות זו כפופה, כמובן, לניתוחים הסוציולוגיים של החברה בה יצא העתון לאור. לסיכום, חקר העתונות לסוגיה, הן לרוחבה והן לעומקה, מהווה תרומה חשובה גם לתחומים משיקים, בעיקר לתחומים הסוציולוגיים, הסוציולוגיים והמדעיים. הצגתי כאן, בקצרה, בעיות שונות וגישות שונות בחקר זה, תוך דוגמאות מספר הממחישות את הדרכים האפשריות השונות.

☆☆☆

1. בשנות השלושים הופיעו בארץ עתונים אידיאולוגיים רבים. כיום כמעט ולא קיימת תופעה זו: כך למשל: "חיות העם", "המשקיף", "דבר", "הפועל הצעיר" ו"הארץ" (עתון זה היה, בזמנו של העורך משה גליקסון, פרוגרסיבי מבחינה אידיאולוגית, אלא שהליברליות של מפלגת מרכז זו הביאה לעתים עד כדי טשטוש הפן האידיאולוגי שלו).

תיאור העתונות הרב טריטוריאליית מעלה בעיות נוספות, לגבי מצבה של האוכלוסייה היהודית בארצות השונות, השונה כמובן בכל ארץ. לא הרי עתון היוצא בפטרבורג, אודסה או לבוב, כזה היוצא בארצות הברית או בירושלים תחת שלטון הטורקים באותה תקופת זמן. בשנות שלושים למשל, התרכזו כבר העתונות העברית בעיקרה בארץ ישראל. מה שנתרם בתפוצות התאכן או פסק מלהתקיים. העתונות העברית היומית, היא הראשונה שפסקה מלהופיע. לכך יש סיבות רבות, ביניהן סיבות סוציו-תרבותיות. יש גם להתייחס לידיעת השפות הזרות, שהיתה נדירה בקרב היהודים עד אמצע המאה התשע עשרה. ניתן להתייחס גם לסיבות כלכליות ועוד. ברוסיה נתחסלה העתונות העברית עם המהפכה. בפולין המשיכה מעט יותר ("הצפירה" היומית). ניתן לומר, שהעתונות העברית בארץ ישראל ירשה כאילו את העתונות העברית העולמית.

ההתפתחויות בעתונות היהודית אינן רק תוצאה של רב טריטוריאלייות, אלא גם של היותה רב לשונית. עתונות יהודית בשפות שונות היתה קיימת וקיימת גם עתה בכל מדינה ומדינה וכמובן בידיש, עברית ולדינו. במחצית השנייה של המאה התשע עשרה היתה בתחום זה פריחה ברוסיה. היתה קיימת שם עתונות יהודית-רוסית ענפה, שהיו לה תופעות ייחודיות משל עצמה, הראויות למחקר ועיון. כך, למשל, "הכרמל" של רש"י פין, שיצא לאור בוילנה בעברית, בלזוי תוספת רוסית. בעתון זה השתתפו גם רבנים, והוא היה מאופק בעמדתו כלפי ההשכלה, דבר שהרגיז משכילים רבים. בתוספת הרוסית, לעומת זאת, היה עתון זה עצמו קיצוני בהטפתו לערכי תנועת ההשכלה ובעל אופי רדיקלי.

נקודת ראות נוספת בחקר העתונות, מעניינת כשלעצמה, היא בדיקת קהל הקוראים המשוער על ידי העתון והכוונתו את עצמו לקהל זה. הכוונה הן לדרך מסירת האינפורמציה שבידו, בניחות מצבים מסויימים